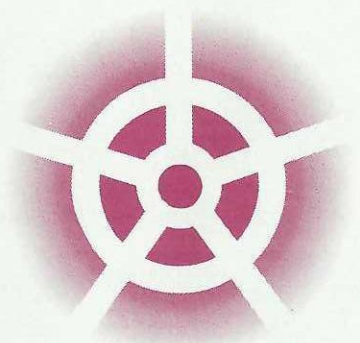

Psychologische Verkenningen
Individuele Verkenningen

41e Jaargang, no 2

april 1993

41^e jaargang, nr. 2

april 1993

THEMANUMMER

**INDIVIDUAL
PSYCHOLOGISCHE
VERKENNINGEN**

is een uitgave van de

**Nederlandse Werkgemeenschap
voor Individual Psychologie**

redactie adres:

Potgieterlaan 21
2394 VA Hazerswoude Rijndijk
tel: 01714-16110

Redactie: drs. M. van Eldert
mevr. F. Dijkstra
dhr. G. Kulker

INHOUDSOPGAVE:

VAN DE REDACTIE	3
VOORWOORD	4
DE OVERGANGSLEEFTIJD	5
REACTIES VAN LEZERS	20
TENTOONSTELLING ROND OUDER WORDEN	24
BRIEF AAN: MEVROUW BOON VAN: PROF. DE KEYSER	25
OVER ADLERIAANSE LEVENSLOOPPSYCHOLOGIE	29
MEDEDELINGEN	47

MEDEDELINGEN

Aansluitend op het artikel van Prof. De Keyser berichten wij u dat de Stichting BeNeLux - Universitair Centrum in het voorjaar 1994 een driedaagse Multidisciplinaire cursus in de gerontologie organiseert. De cursus is bestemd voor volwassenen met een academische of hogere beroepsopleiding, die vanuit hun huidige of toekomstige beroepsuitoefening behoefte hebben aan gerontologische kennis en vaardigheden. Doelgroepen: artsen, verpleegkundigen etc. in de gezondheidszorg; personen in mensbegeleidende functies; personen in de juridische sector en personen in de managementsector, personeelsbeleid en adviesbureaus, speciaal op gerontologisch gebied.

Tevens wordt door voornoemde stichting een tweejarige cursus gegeven onder de titel "Graduate Course: Master of Arts in Psychological and Social Gerontology (titel M.A.)", die in oktober 1993 van start gaat.

Dit jaar wordt ICASSI '93 gehouden van 18 t/m 31 juli. folders en aanmeldingsformulieren zijn nog beschikbaar op het NWIP secretariaat: Leeuweriklaan 32
3055 EC Rotterdam
telefoon 010 4187721

Het 19e Internationale Congres of Individual Psychology zal plaats hebben van 1 t/m 5 augustus 1993 in Boedapest, Hongarije. Nadere informatie NWIP secretariaat.

Folders en aanmeldingsformulieren kunnen ook rechtstreeks worden aangevraagd bij:

Congress Bureau MOTESZ
H-1443 Budapest
P.O.Box 145
Tel.: 09 36 1 251 7999
Fax: 09 36 1 183 7918

hoe belangwekkend deze aanzet voor het actualiseren van het l.P. denken is. Wij komen later zeker nog in lezingen of artikels op dit werk en zijn mogelijke aanvullingen terug.
Tot wederhoren en of wederlezen als het ons gegeven mag zijn.

Prof. Dr. C.C. De Keyser

VAN DE REDACTIE

Voor u ligt inmiddels het derde themanummer met opnieuw het thema "ouder worden".

Op het vorige themanummer kwamen zoveel reacties binnen, dat wij hebben besloten nog eens op hetzelfde thema terug te komen. Dit keer met een deel van uw reacties, een bijdrage vanuit het heden, maar ook een vanuit het verleden.

Bij het snuffelen tussen wat oudere archief stukken van de vereniging kwamen we een artikel tegen van Dr. L. Sicher uit 1949. Wij menen u dit artikel niet te mogen onthouden. Enerzijds als wetenswaardigheid uit die tijd, maar anderzijds ook als een spiegel. Is er in de afgelopen jaren wel echt zoveel veranderd ten aanzien van het ouder worden?

De bijdrage vanuit het heden is er een van Prof. dr. C. De Keyser. Zijn bijdrage is tweeledig. Een reactie, in de vorm van een brief, op het artikel van mevr. drs. R. Boon in het vorige themanummer en een artikel over de levensloopspsychologie. Veel leesplezier en uw eventuele reacties ontvangen wij graag!

De redactie.

VOORWOORD

We leven in een tijd van veranderingen. Een tijd waarin jeugdig zijn en blijven een belangrijke rol speelt. Is men niet meer piep qua uiterlijk en heeft men grijs haar, dan beweert men onder dat haar toch minstens jeugdig van geest te zijn.

In diverse bladen is te lezen hoe de mensheid met het verschijnsel ouder worden wil omgaan of juist niet wil leren omgaan.

Weet u bijvoorbeeld hoeveel maal Liz Taylor een face-lift onderging?

Weet u bijvoorbeeld dat Michael Jackson volgens de media het slachtoffer is geworden van zijn pogingen om jong te blijven? Zijn gezicht zou vanwege een groot aantal plastisch chirurgische ingrepen onder de littekens zitten.

Weet u bijvoorbeeld dat, dichterbij huis, de media melden dat Rob de Nijs een stukje placenta heeft laten inplanten om jong te blijven? Dit zou een nieuwe medische techniek zijn.

De wetenschap is volop bezig te onderzoeken hoe het proces van ouder worden plaats vindt en of het is stop te zetten.

Daniel Rudman, endocrinoloog, vroeg zich af of het groeihormoon dat het lichaam zelf aanmaakt een potente verjonger zou zijn. Zijn onderzoek heeft inmiddels uitgewezen dat proefpersonen door injecties met het groeihormoon duidelijk wel, maar slechts gedeeltelijk, jonger werden. Gedeeltelijk, want bepaalde lichaamsdelen als de lenzen van de ogen, de hersenen en de botten werden niet jonger.

Toch zijn de vorderingen enorm. Zo was de gemiddelde levensverwachting rond 1900 ongeveer 50 jaar. Thans is die voor mannen 74 en voor vrouwen 80 jaar. Men verwacht dat de gemiddelde leeftijd blijft stijgen.

Onze cultuur wordt door dit alles eveneens beïnvloed.

en communicatieve ontwikkeling in die eerste fase door H. Walker en medewerkers; Over leeftijdgenootjes en spel in de vroege jaren en over Kinderinteracties van broertjes en zusjes.

2. Van Kleuters en adolescenten

De ontwikkeling van pro sociaal gedrag door C. Zahnwascher en K.D. Schmuth; Over leeftijdgenootjes onderen in vroege en midden kindsheid door W.W. Hartup; Oplossen van interpersoonlijke probleempjes en sociale competentie bij schoolkinderen door K.H. Rubin en L. Rose-Krasnoz; Over geslachtelijke identiteitsvinding en geslachtsrollen door M. O'Brien; Adolescenten en gezinsinteracties door S.B. Silverberg e.a.; en nog Heterosexuele interacties en afspraakjes maken in de adolescentie.

3. Sociale ontwikkeling in de volwassen jaren

- Over partnerschap en huwelijk door G.R. Birchler
- Over werksituaties en interacties door L.J. Katz en R. Feroz
- Over mannelijke geslachtsrollen en midlife over gedragssituatie bij mannen door R.M. Eisler en K. Ragsdale (Hier voelt men een duidelijke lacune die op aanvulling wacht over de vrouw)

4. Over de ouderdomsfaze

- Werk op uitstelling en activiteiten: omgaan met uitdagingen voor senioren door L.W. Smith e.a.
- Psychosociale antwoorden op omgevingsveranderingen door R.B. Fields
- Over sterfgevallen en verwerking van verlies in weduwschap in de latere leettijden door R.K. Morycz.

Ik geloof dat men aan het overzicht alleen van deze vruchtbare longitudinale thematische behandeling al duilelijk zal begrijpen

blijken uit een belangrijk pas verschenen boek dat we in annex heel kort voorstellen.

Annex

Aan dit artikel voeg ik graag een appendix toe over een speciaal vrij recent boek dat ik nog niet geheel verteerd heb maar dat me voor Adlerianen zeer inspirerend lijkt. Het betreft een verzamelwerk van Vincent B. Van Hasselt en M. Herren (Eds.) van de Nova University in Fort Lauderdale (Fla.) m.n. **Handbook of Social Development. A Lifespan Perspective.** Op eerste gezicht een werk dat een aspect van menselijke ontwikkeling meer speciaal aandacht geeft; wel een belangrijk en niet vaak behandeld aspect, m.n. het sociale. Men begrijpt waarom ik dit voor Adlerianen speciaal belangrijk vind. De editors stellen dat: 'The fields of development and clinical and social psychology are in need of a central resource for the wealth of information on social development throughout the lifespan, that has been gathered over the past twenty years.'

Hun bedoeling is die leemte te vullen. Het boek bevat een inleidend gedeelte dat in meerdere levensloopspsychologieën voorkomt over theoretische perspectieven, zelf op te delen in algemene beschouwingen over ontwikkelingstheorieën en over socialisatie van emoties en een tweede over drie grote psychologische interpretatiekaders of algemene raamconstructie te weten: Psychodynamische modellen (\pm dieptepsychologische) leertheoretische denkkaders en ten slotte humanistische psychologische benaderingen van de levensloop; telkens zijn die hoofdstukken van de hand van specialisten.

Daarop volgt een overzicht in vier grote stadia van wording ingedeeld. Wij geven een beknopt overzicht.

1. **Zuigelingen en peuters (tot 3 jaar)** met belangwekkende hoofdstukken: Hechting en 'Bonding' door J. Bretherton; Sociale

Zo verscheen er onlangs een artikel in de Panorama over mannen van middelbare leeftijd met veel jongere partners met als titel: "Vader hoe is het met je dochter?"

De bekende cabaretier Joep van 't Hek hield vorig jaar heel nederlands de spiegel voor met zijn stukje over de middelbare man met de veel jongere partner.

We kunnen ons bezighouden met deze verschijnselen, maar wat levert het ons op als we ze bijvoorbeeld naast een uitgangspunt van Alfred Adler leggen? Bijvoorbeeld het uitgangspunt dat de mens vanuit een gevoel van minder zijn greep probeert te krijgen op zichzelf en zijn omgeving. Passen de ontwikkelingen rond het ouder worden bij deze inferioriteitsgevoelens? Is ouder worden gave en opgave tegelijkertijd? Hoe past zij dan bij de levensstaken?

Vragen genoeg ..., daarom op naar de bijdragen in mogelijk explorerende en (be)grijpende zin!

Gerard Kulker

DE OVERGANGSLEEF TIJD

Dr. L. Sicher

Lezing voor de leden van en belangstellenden voor de N.W.I.P. in juli 1949.

Een vrouw, gebogen door de last der jaren, werd door een jongen op straat uitgescholden voor oude heks. Ze keerde zich om en zei filosofisch: "Wacht maar kereltje, eens zul je zelf ook oud zijn. Als ze je tenminste niet eerder ophangen."

Op aangename wijze oud worden is een kunst die, als alle andere, training vereist. Dit is vooral tegenwoordig zo, nu de wereld steeds meer de jeugd op de voorgrond plaatst en de waarde van

de ouderen niet ziet.

Door de medische en de sociale vooruitgang worden de mensen ouder dan voorheen en zo wordt de ouderdom tot een tweevoudig en moeilijk probleem. T.w.: het ouder worden en het ouder zijn, Er zijn er velen die hun uiterste best doen om het biologische proces te stoppen, de klok als het ware stil te zetten. Een ware paniek grijpt hen aan wanneer ze voelen dat er een deur achter hen wordt gesloten en hun jeugd voor altijd voorbij is.

En toch, evenals in zovele andere conflictsituaties, ontsnapt de psychologische achtergrond van de "paniek van de gesloten deur" aan de aandacht van het individu. Deze ervaart slechts op smartelijke wijze de fysieke terugslag van de botsing tussen de werkelijkheid en de persoonlijke wensen.

Vanuit een psychologisch standpunt gezien leidt de weerstand van het individu tegen het proces van ouder worden tot het ontstaan van het symptomencomplex van de kwalen rond de overgangleeftijd. Voor de persoon in kwestie is het fysieke beeld van zo'n groot belang, dat de medische wetenschap zich ertoe gerechtigd voelt om hier te helpen. Dus om iets te doen aan de hoofdpijnen, duizeligheid, hartkloppingen, koude rillingen en de opvliegingen, de slapeloosheid, vermoeidheid, pijnen en geïriteerdheid. Om maar een paar van de voorkomende symptomen te noemen.

Natuurlijk is er niet het minste bezwaar tegen de poging van de medicus om het ongemak, veroorzaakt door een tijdelijke storing van de klieren, te verlichten. De lijder die hulp verwacht van een dokter, krijgt die natuurlijk. Maar het gevaar ligt in het feit dat een arts, die een psychisch element van deze toestand niet begrijpt, misschien zijn gehele therapeutische repertoire afwerkt zonder de patiënt te helpen.

De patiënt op zijn beurt concludeert hieruit dat zijn kwaal een natuurlijke is en het lichamelijke ongerief een logische en

oplage 1990, 505 pp.

Ondertitels zijn: Ouder worden. Persoonlijkheid. Zingeving. Levensloop en Tijd. Sociale Context. Gezondheid. Interventie. Het boek, een standaardwerk en academisch leerboek, bevat een zeer rijke verzameling van 44 artikelen van Nederlandse maar ook Engelse en Amerikaanse auteurs, in vertaling over nagenoeg een staalkaart van alle belangrijke onderwerpen terzake waarmee we ons gelukkig kunnen prijzen.

Het wachten is nu op een Nederlandstalig studieboek naar modellen zoals Hurlock en Papalia. Allicht zullen daar drie delen voor nodig zijn, één tot en met de beginnende volwassenheid, één van de midden volwassenheid tot 60-65 en één van de ouderdom. Daarvoor kan het volledig uitgewerkte Adleriaans bouwschema een voortreffelijke leidraad zijn. Een volwassen werk wat Ronge's Levenstijdperken gunstig kan verruimen.

In dit artikel hebben we het nieuwe perspectief van de ontwikkelingspsychologie bepleit in de richting van een wordings- of genetische psychologie van de levensloop.

Op de tweede plaats hebben we betoogd dat de opvatting van de Adleriaanse (liefst vijf levenstaken) daarover vanaf de volwassenheid een zeer goed raamschema biedt dat overigens door verschillende levenslooppyschologieën spontaan wordt gevolgd met of zonder verwijzing naar Adler. We hebben dit in het bijzonder geïllustreerd voor de **jonge volwassenheid** of beginnende volwassenheid en voor de **ouderdom**.

Een Adleriaanse levenslooppyschologie is niet een ontwikkelingspsychologie met enkele Adlercitataten. Het is er een die geïnspireerd wordt door de centrale inzichten van deze psychologie en vandaaruit vernieuwend werkt, rekening houdend met de veranderde en veranderende cultuur.

Zij kan bovendien ook elke levenstaak over de verschillende leeftijdsfazen afzonderlijk thematisch volgen zoals duidelijk zal

niet succesvol oud worden. Men ziet hoe Hurlock hierbij consequent aansluit bij Havighurst.

2.3.2.2. Wij geven nog even aandacht aan **Papalia's** werk, die ook in haar deel zeven op zeer gestoffeerde wijze in twee hoofdstukken 16 en 17 ingaat op de late adulthoud. Na een inleidende passage over old age today, waarin ze ook de attitudes en stereotypes bespreekt, heeft ze het in hoofdstuk 16 over de fysische ontwikkelingen in deze periode, respectievelijk over langer leven en veranderingsprocessen, over sensorische en motorische veranderingen, andere fysisch somatische wijzingen en de globale gezondheidstoestand en daarna over de intellectuele capaciteiten en levenslang leren en tenslotte over de op ruststelling en wat men ervan kan maken.

In hoofdstuk 17 heeft zij het ook over persoonlijkheid en sociale ontwikkeling in deze fase, speciaal over de persoonlijkheid en de persoonlijke relaties in en buiten gezinsverband, specifiek ook over de sexualiteit.

Meer dan Hurlock verwerkt ze Erikson in dit verband. Ze sluit haar boek af met een apart hoofdstuk over dood, afscheid en rouw en alle verwante vragen o.m. van levenszin. Al deze vragen komen ook op zeer lezenswaardige en vlotte wijze aan bod in het werk wat uiteindelijk de reeks Jaren der Volwassenheid is komen afsluiten m.n. Kastenbaum's **Oud worden**, bedoeld voor een ruim publiek zoals deze hele reeks. Hier komen alle Adleriaanse levenstaken evenwichtig aan bod, op vlotte essayistische wijze.

2.3.3. Wij willen dit overzicht afsluiten met een beknopte bespreking van het boek waarmee Professor Dr. J. Munnichs zijn academische loopbaan als Nestor van de Nederlandse Gerontologie heeft willen afsluiten: een zeer gedegen multidisciplinair en collectief werk m.n. J. Munnichs en Gwenth Uildriks (Reds.), **Psychogerontologie. Een inleidend leerboek**. Deventer, Van Loghum-Slaterus, eerste druk, 1e oplage 1989, 2e

onvermijdelijke uiting ervan.

De medische diagnose "de overgangleeftijd" heeft er veel aan bijgedragen om de psychische factoren in deze onevenwichtige periode ten gevolge van de verminderende werking van de klieren met een interne secretie te verdoezelen. Slechts een psychosomatische behandeling kan zowel arts als patient in staat stellen om het complexe probleem ten volle te begrijpen.

De overgangleeftijd is niet alleen een periode van een zich wijzigende werking van de klieren, maar eveneens een waarschuwing om in plaats van een leven dat volgens de mening van het individu betekenis en waarde had, om te schakelen naar een leven dat van de tot dan heersende waarde en betekenis wordt ontbloot.

De medische wetenschap heeft tot voor kort de neiging vertoond om slechts te speuren naar tastbare afwijkingen bij haar onderzoek van een individu. Een groeiend inzicht in de niet tastbare feiten in het leven en een beter begrip van psychische factoren die een fysieke verstarring teweeg brengen, hebben de taak van de geneesheer bij het helpen van deze groep patiënten vergemakkelijkt.

Vanuit het psychosomatische standpunt bekeken geven patiënten in de overgangsjaren niet zozeer zorg vanwege wat er gebeurt in de endocrine klieren, alswel vanwege de wijze waarop zij zich opstellen tegenover deze nieuwe situatie.

In het leven van de mens zijn twee kritieke stadia: de puberteit en de overgangleeftijd. Al sinds lang worden beide beschouwd als fazen waarin zich een plotselinge en explosieve nerveuse storing kan manifesteren. Deze storing is echter niet het resultaat van een revolutie in het lichaam of van een verandering in de organen.

Een langzame progressieve ontwikkeling of een even langzame maar regressieve ontwikkeling in het organisme van het individu

heeft in het eerste geval een rijpingsproces tot gevolg en in het tweede geval de stilstand van de scheppende en interne functies van de geslachtshormonen.

De nerveuse storingen kunnen langere of kortere tijd na het bereiken van de puberteit voortduren. Ze vertonen zich meestal opnieuw voordat de fysieke veranderingen in het systeem van de interne secretie plaats vindt, die resulteren in het ophouden van de menstruatie.

De gelijkenis van veel shellshocksymptomen met de nerveuze storingen in de overgangleeftijd is overduidelijk. De rol van de niet tastbare invloeden heeft men in deze gevallen begrepen en psychotherapie is als een moderne behandeling voor een shellshock geaccepteerd.

De shock die optreedt bij soldaten, die nooit het fluiten van de bom hoorden en de manifestaties van wat men nu betitelt als "gevechtsmoeheid", zijn geïdentificeerd als gevolgen van een geestestoestand speciaal gedurende deze tweede wereldoorlog. Een belangrijk element hierin is het gebrek aan bereidheid bij veel jonge mensen om de onafhankelijk van hun privedoelstellingen te verwisselen voor het zich ondergeschikt maken aan een zaak van het algemeen belang met zonodig opoffering van het persoonlijk comfort.

Gevoelens van neerslachtigheid, onrust en vrees, die zich onder zulke omstandigheden vertonen, zijn consequenties van een ongewone en onnatuurlijke situatie. Het individu wordt gedwongen tot onzelfzuchtige opoffering en moet zijn gerechtigde angsten verbergen onder het mom van heldhaftigheid. Deze grote verandering in het leven leidt vaak tot dezelfde fysieke symptomen als die bij jonge mensen wordt opgemerkt die hun jeugdige aspiraties zullen moeten prijsgeven zonder hierop voldoende te zijn voorbereid.

De problemen met het ouderworden lijken, hoe belangrijk ze ook zijn, nog altijd te worden afgedekt met een zekere gegeneerdheid.

2.3.2. Aanvullend willen we wijzen op de inhoud van de beide geciteerde volledige levensloopoverzichten van **E. Hurlock en D.E. Papalia en Wendkos** voor de behandeling van de ouderdom.

2.3.2.1. Hurlock is terzake zeer systematisch. Elke fase van de volwassenheid wordt telkens in twee hoofdstukken behandeld waarbij dit voor de late volwassenheid of ouderdom gaat over de hoofdstukken 13 en 14.

Die zijn als volgt opgebouwd.

Hoofdstuk 13: Old Age: Personal and social adjustments.

Nadat Hurlock heeft gedifferentieerd tussen early old age van 60 tot 70 en advanced old age van 70 en verder (wellicht zou 65-75 nu reeds adequaat zijn), en na een inleiding over aging en de opvattingen en stereotypen in dat verband, worden achtereenvolgens de developmental tasks of old age besproken, respectievelijk Adjustment tot physical Changes in Old Age, m.n. Motor Abilities, Mental Abilities en Changes en Interests in Old Age (alles persoonlijke adjustments m.a.w. aanpassing aan zichzelf en aan het sociale leven) worden de specifieke Hazards (of risicos) to Personal and Social Adjustments in Old Age besproken.

Hoofdstuk 14 heeft het over Old Age: Vocational and Family Adjustments, respectievelijk Vocational Adjustments special to retirement.

Daarna komen de Changes in Family Life aan bod, o.m. adjustments to loss of a spouse, remarriage of cohabitation in old age, adjustment to Singlehood. Een artikel is gewijd aan Living Arrangements for the Elderly en over geografische mobiliteit in die leeftijd om te eindigen met de risicos inzake beroeps- en familielevens. De twee hoofdstukken worden afgesloten met een mogelijke evaluatie van de adjustments to old age of over al dan

2.3.1. Schematisch overzicht van de 8 ontwikkelingsfazen volgens Erikson*

stadia	A	B	C	D
(1)	oraal-sensorisch stadium zuigelingenleeftijd	inhoudelijke kant van fase; twee bipolaire componenten	omgevingsaspect dat een rol speelt; voorwaarde voor gezonde Ik-ontw.	basisdeugden als resultaat van de onderscheiden stadia
(2)	anaal-musculair stadium peuter-leeftijd	fundamenteel vertrouwen tegenover fundamenteel wantrouwen	geborgenheid; warme relatie met moeder	<u>hoop</u> en streving
(3)	locomotorisch-genitale stadium kleuterleeftijd	autonomie tegenover schaamte en twijfel	rechtvaardige en oordeelkundige ouders	<u>wilskracht</u> en zelfcontrole
(4)	latentie-stadium schoolleeftijd	initiatief tegenover schuldgevoel	gezonde gezins-situatie	<u>doelgerichtheid</u>
(5)**	jeugdperiode (vanaf hier geen psychoanalytische termen meer)	vlijt en inspanning tegenover minderwaardigheid	belangstellende volwassenen; coöperatieve leeftijdsgenoten	<u>bekwaamheid</u> en methodiek
(6)	jeugdperiode (vanaf hier geen psychoanalytische termen meer)	identiteit tegenover identiteitsverwarring	confirmerende volwassenen; af-firmerende leeftijdsgenoten	<u>trouw</u> en toewijding
(7)	jonge volwassenheid	intimiteit tegenover isolement	geslachtspartner	<u>liefde</u> en gehechtheid
(8)	volwassenheid	generativiteit (scheppend) tegenover stagnatie	kinderen; productieve deskundigheid; gezin en werk	<u>zorgzaamheid</u> en vruchtbaarheid
(8)	ouderdom	Ik-integriteit tegenover wanhoop	nageslacht in ruime zin	<u>wijsheid</u> en ont-zegging

* De hierboven cursief gedrukte begrippen zijn volgens Erikson 'deugden' die niet cultureel- of tijdgebonden zijn.

** In de bundel van Bosma & Graafsma (1982) worden de publicaties rondom het onderwerp van identiteit en identiteitsproblematiek bij adolescenten en de hierop betrekking hebbende onderzoeken kritisch geanalyseerd en besproken.

Voor een psychologisch ingestelde observator blijft het raadselachtig hoe pillen, injecties, rustkuren, een waterbehandeling en dergelijke bijvoorbeeld een vrouw van 56 jaar ertoe kunnen brengen haar liefdesrelatie met een jongen van 19 jaar te verbreken. Was het zijn puberteit of haar overgangleeftijd die de aanleiding werd tot deze dwaze situatie? Of hoe kunnen bepaalde geneesmiddelen die worden voorgeschreven aan een man van 63 jaar hem genezen van een plotseling zich manifesterende behoefte tot exhibitionisme (Een man, die zijn gehele leven een voorbeeld van goed gedrag is geweest, maar plotseling was geworden tot een exhibitionist tegenover kinderen op een speelplaats).

Met de constatering van het feit dat tijdens de overgangsperiode de gehele instelling van iemand ernstig kan worden verstoord, komt men niet tot het begrijpen van het probleem. Het verklaart alleen het innerlijke verband tussen emoties en het autonome zenuwstelsel. De hoeveelheid adrenaline die aan het bloed wordt toegevoegd als antwoord op een schok, is net zo goed afhankelijk van de psychische reactie van een individu in een conflictsituatie als van de werking van de desbetreffende klieren.

Twee factoren waarvan de persoon zich niet ten volle bewust is en die mogelijk van belang zijn bij het veroorzaken van nerveuse symptomen zijn bij het verouderingsproces niet te onderschatten. Ten eerste wordt opgemerkt dat het afscheid van de jeugd en alles wat daarbij hoort gemakkelijk de beangstigende gedachten oproept dat de periode tussen de middelbare leeftijd en de dood moeilijk iets anders kan zijn dan een achteruitgang in zowel lichamelijke als geestelijke zin. Dit ziekmakende idee wekt wantrouwen op en vooral waakzaamheid ten aanzien van kleinigheden als het vergeten van het een en ander of een licht fysiek ongemak. Het geeft aanleiding tot depressieve toestanden van hypochondrische aard en verwekt legio lichamelijke klachten als uiting van angst en sombere voorvoelens.

Ten tweede wordt een niet toegegeven angst voor de dood geconstateerd. Er bestaat geen specifieke leeftijd waaraan de dood verbonden is, maar in de jeugd schijnt de dood ver weg. Voor wie jong is, is de dood iets dat bij oude mensen hoort. Het begrip "dood" veroorzaakt bij het merendeel van de mensen geen angstgevoelens totdat zij zich bewust worden oud te zijn. De resterende jaren lijken bovendien snel voorbij te gaan en deze ervaring bevordert de vrees die in dit stadium van het leven zo algemeen is.

Velen hebben jeugd en sex-appeal als synoniem beschouwd. Zowel vrouwen als mannen maken een fout door te denken dat alle persoonlijke waarden op het terrein van de sex liggen. Vrouwen beschouwen zichzelf teveel als begeerlijke sex-objekten en mannen zien zichzelf teveel als begeerlijke sex-subjekten. De belangrijkheid van de sex als toetssteen van samenwerking tussen twee personen wordt door neurotisch ingestelde individuen vaak verkeerd gezien. Zij proberen zo hun eigenwaarde als mens constant te bewijzen. Sex wordt zo teveel gemaakt tot de maat van iemands persoonlijke waarde en daarmee tevens beschouwd als een motief om het zelfrespect te herwinnen wanneer dat andere misschien een knauw zou hebben gekregen ten gevolge van een falen in een ander aspect van het leven.

Er moet een tol betaald worden voor de verwenning, die sommige kinderen te beurt valt op grond van hun uiterlijk. Het mooie kind dat met een enkele glimlach de bewondering van anderen wekt, wordt alles te gemakkelijk gemaakt en kan zo vergeten om aan zichzelf te denken als aan een wezen dat haar waarde in het leven nog moet tonen. Maar veel te snel en onvoorbereid is het oud. En daarmee een van de velen die geconfronteerd wordt met de gedachte dat ouder worden haar van haar kansen op een goedkoop succes beroven met mogelijk zware climacterische storing tot gevolg.

In deze droeve categorie van mensen met een foutief idee over eigenwaarden treffen we lieden van beiderlei kunne aan, die

verschuivingen tussen de vijf taken. Zoals op het eind van de puberteit en adolescentie is de verhouding tot het zelf en tot de bestaanstotaliteit (religie in de minste zin) zeker behandeld moeten worden en liefst ook op grond van empirische gegevens. Dan pas zal ten volle de midlife crisis worden begrepen.

2.3.

Naast dit normatieve levensloopkader is er een onder dat misschien meer bekend is maar meer gecentreerd is op de interne levensspanningen in de persoon-persoon verhoudingen m.n. de vruchtbare en tamelijk autonome ontwikkeling van oorspronkelijke psychoanalytische inzichten vanwege Erik Erikson die een vrij bekend geworden achtdelige periodering van de levensloop schetste rondom een aantal belangrijke levenscrisissen (wat op eigen wijze ook reeds Guardini gedaan had). Beide samen inspireerden o.m. het reeds genoemde Acco boek van Rik Cammaer.

Wij geven ook dit hier op beknopte wijze weer.

Het schema van Erikson is meer geaxeerd op de innerlijke- en ontwikkelingscrisissen of kritieke taken op weg naar voltooiing en voor het eerste deel een volledige levensloop gedifferentieerd heeft uitgetekend en vormt samen met Havighurst en anderen van dat type een goed stramien dat de ruggegraat kan worden van een volwaardige Nederlandse levensloopspsychologie die zich zeer goed Adleriaans laat structureren.

- Een huishouden beredderen.
- Een geestesverwante sociale groep vinden.
- Zijn burgerlijke verantwoordelijkheden opnemen.

2.2.3. Midden volwassenheid 35 - 40 tot 60-65 j

- Volbrengen van volwassen burgerlijke en maatschappelijke of sociale verantwoordelijkheden.
- Teenager kinderen op weg helpen naar volwassenheid.
- Ontwikkelen van volwassen vrije tijdsbesteding.
- Een echte persoonsverhouding opbouwen met de levenspartner.
- Aanvaarden van en zich aanpassen aan de fysiologische veranderingen van de leeftijd: midden volwassenheid.
- Bereiken en behouden van bevredigende prestaties in zijn beroepsloopbaan.
- Zich aanpassen aan de eigen oud wordende ouders.

2.2.4. Late volwassenheid na 65 j

- Zich weten aan te passen aan de afnemende fysische capaciteiten en gezondheid;
- Zich voorbereiden op op ruststelling en verminderd inkomen.
- Aanpassen aan de dood van de levenspartners.
- Voldoening gevende fysische levensomstandigheden weten te organiseren.
- Flexibele aanpassing vinden aan mogelijke sociale rollen.

2.2.5.

Als we dit totale overzicht even nader bekijken is het wel opvallend dat we hiermee in 1972 niet verder dan een enigszins gedifferentieerde en aan de leeftijd aan eerste drie levenstaken van de I.P. Het lijkt ons nodig zeker in die leeftijdsfazen de ontwikkeling van de twee later geëxpliciteerde taken een kans of een plaats te geven en te letten op de reliëfverschillen en

groteske pogingen doen om hun jeugd te fingeren. Make-up, te jeugdige kleding, geforceerde slankheid en andere dingen die behoren bij jongere leden van beide geslachten en nog veel meer zielige listen worden te baat genomen om te bewijzen dat men nog in tel, sexueel geïnteresseerd en interessant is. Zulke demonstraties kunnen mits ze binnen de perken blijven sociaal geaccepteerd of geduld worden. Maar in deze categorie hebben veel mensen nu en dan hallecutaties doordat ze de werkelijkheid proberen te ontvluchten of hun toevlucht nemen tot zedenmisdrijven met minderjarigen.

Enige jaren geleden pleegde een vermaard en 56 jaar oude geneesheer, die misschien meer waarde had gehecht aan zijn goede verschijning dan aan zijn vakbekwaamheid, zelfmoord. Hij had tegenover enige van zijn collega's geklaagd over de vermindering van zijn sexuele potentie. De laatstelijk ervaren nederlagen op dit gebied zag hij als een aftakeling. Dit gaf aanleiding tot een vorm van depressie, in welke geestestoestand hij een klein meisje verkrachtte. Hij gaf het laatste bewijs van zijn mannelijkheid door, voor de politie hem als dader zou oppakken, zichzelf te doden.

De strijd om zijn jeugd te behouden wordt met zoveel wapens gestreden en gaat onder zoveel vermommingen van fysieke en psychische moeilijkheden schuil dat de verborgen factor over het hoofd kan worden gezien. Vooral wanneer de storingen zich openbaren op een moment dat de klierfuncties nog normaal zijn. Een bijzonder aantrekkelijke vrouw vertelt dat zij zich gedurende de laatste twee jaar bewust is geworden van een vreemde macht. Er stralen lichtbundels uit haar neusgaten en die geven een dermate fel licht dat ze zonder problemen in de diepste duisternis kan lopen. Ze neemt aan dat haar familie op de hoogte is van dit fenomeen, maar dat ze er tegenover haar niets over zeggen. Zij zien haar nu als een hoger wezen dat men niet zomaar kan

lastig vallen.

Wanneer naar haar leeftijd wordt gevraagd, aarzelt ze maar geeft toe dat ze al bijna 50 jaar is. Haar lichamelijke situatie vertoont geen afwijkingen van betekenis. De menstruatie is nog regelmatig en normaal. Wel klaagt ze over opvliegingen, die weinig voorkomen maar haar altijd plagen op de meest ongelegen momenten. Alleen wanneer er gasten zijn heeft ze er last van, nooit als ze alleen is. Ze krijgt het op zulke momenten ontzettend warm in haar gezicht en ze voelt zich rood worden tot in haar hals toe. Tenslotte excuseert ze zich en verlaat de kamer, omdat ze anders duizelig zou worden en flauw zou vallen. Ze zou het naar vinden een vertoning van zichzelf te maken. De opvliegingen en hallucinaties zijn ongeveer gelijktijdig begonnen. Voor zover zij zich kan herinneren kreeg zij haar eerste hallucinatie op een avond dat haar dochter een groepje vrienden, waaronder jongens, thuis ontving. Haar dochter gaat sinds kort ook met jongens om en is snel populair geworden. De moeder die altijd gecompimenteerd werd om haar uiterlijk, was altijd het middelpunt van de familie en vriendenkring geweest. Ook onder de jongeren was ze erg graag gezien, zodat ze dit vaak naar vond tegenover haar dochter die kennelijk minder sex-appeal had. Maar nu is haar dochter populair. Ok zij is een mooie jonge vrouw. De attentie wordt verlegd van moeder naar dochter. De tragische "halve eeuw" dag is op handen. De moeder werd door een panische angst bevangen. De tijd om afstand te doen was volgens haar aangebroken. Haar verzet tegen deze vermeende devaluatie leidde tot climacterische symptomen op de momenten dat ze in gezelschap van haar dochter en diens vrienden was. Tegen het verlies van persoonlijke waarden konden alleen krachtige tegenmaatregelen haar het gevoel teruggeven dat zij superieur was. Nu zij meende door God te zijn gekozen om licht te verspreiden in de duisternis, had zij het gevoel haar gezicht te hebben gered en zich een speciale waarde te hebben aangemeten die haar verhief boven elk niveau dat haar dochter ooit kon

direct met opvoeding in verband wordt gebracht. Het is een studie waarop in Nederland werd doorgeboerd in het werk van H. Andriessen in diens **Groei en Grens in de Volwassenheid. Inleiding in de Psychologie van de Volwassen Levensloop**, Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1970., later geworden **Volwassenheid in Perspectief. Inleiding ...** ibidem, 1984. Wij brengen hier in overzicht de ontwikkelingstaken zoals die bij Haveyhurst zelf zijn aangegeven voor de perioden vanaf de adolescentie.

2.2.1. Adolescence

Vanaf de sexuele rijpheid tot ca. 19-20 jaar.

- Nieuwe en rijpere (meer volwassen) relaties ontwikkelen met kameraden (mates) van beide sexen.
- Ontwikkelen van een mannelijke of vrouwelijke rolopvatting.
- Het eigen lichaam en zijn lichamelijke effectief leren ervaren.
- Zoeken naar aanvaarden en ontwikkelen van verantwoordelijk sociaal gedrag.
- Bereiken van onafhankelijkheid ten aanzien van ouders en andere volwassenen.
- Zich voorbereiden op een economische waardevolle loopbaan.
- Verwerven van een set of reeks van waarden en een ethisch systeem als leidraad voor het gedrag; ontwikkelen van een waardenideologie of ideologie.

2.2.2. Vroege of beginnende volwassenheid 18 - 19 tot 35 - 40j

- Starten met een beroepsloopbaan of een werktaak.
- Uitverkiezen van een levensgezel of gezellin.
- Leren leven met de levenspartner.
- Stichten van een gezin.
- Nakomelingschap krijgen, opkweken en opvoeden.

zichzelf (nader omschreven als de maatschappelijke en geestelijke zelfstandigwording (inclusief identiteitsvinding, Ik aanvaarding); de aanvaarding van de ander (liefde, huwelijk en gezin); de aanvaarding van de anderen (medemens en gemeenschap, beroep); en de aanvaarding van een zin van het leven.

Dit heeft De Klerk geleid tot een hier volgende hoofdstukkenstructuur.

1. Beginnende volwassenheid als opgave.
2. De wereld als horizon.
3. De uitrusting voor het vervullen van de opgave (o.m. zelfkennis en zelfaanvaarding).
4. De beginnende volwassenheid en de **arbeid**.
5. De omgang met de ander (**partnerkeuze**).
6. Beginnende volwassenheid en het **gezin**.
7. Beginnende volwassenheid (**ouderschap**) en het kind.
8. Beginnende volwassenheid en de **samenleving**.

Een hoofdstuk over aanvaarding van totale levenszin komt niet voor. Voor het overige kan dit schema dat volledig Adleriaans is ons goed dienen bij de studie van die leeftijdsfase van Vincent van Gogh; wat mij echter bracht tot de nodige bijkomende inzichten in de wisselwerking en interferentie van de verschillende opgaven en hun oplossing en de noodzaak van ook voor deze factor een analyse van de vraag naar de totale levenszin. Sindsdien is mij ook gebleken hoe bij elk van de fazen de volwassenheid de relatieve belangrijkheid en impact van de onderscheiden levenstaken per levensfase kan verschillen.

2.2.

Naast dit Adleriaanse schema zijn er nog interessante inspiratiebronnen van Prof. Dr. R.J. Haveyhurst: **Developmental tasks and Education**. Het is typisch voor een dergelijke normatieve opvatting van ontwikkelingsdoelstellingen en ook

bereiken.

Een andere vrouw van 48 jaar stond reeds 4 jaar onder medische behandeling, voordat zij bij een psycho-therapeut onder behandeling kwam. Ze had last van duizeligheid, slapeloosheid en zulke hevige angstaanvallen dat het voor haar langzamerhand onmogelijk was geworden om alleen buitenshuis te zijn. Elk denkbaar medicijn was haar reeds voorgeschreven. Haar dokter zond haar tenslotte naar een psychiater. Deze zocht de oorzaak van het lijden echter ook in organische gebreken en hij stelde na zijn onderzoek de diagnose: zeer moeilijke overgangstijd en schreef haar weer medicijnen voor.

Haar lijden werd gaandeweg echter ondragelijk. Uit de vragen van de psychiater had de vrouw geconcludeerd dat ze ernstig ziek was en al spoedig daarna openbaarden zich meer dan de bekende overgangsklachten. Van deze nieuwe klachten waren vooral de hartkloppingen erg hinderlijk en dermate verontrustend, dat ze niet meer alleen kon thuisblijven.

De psychiater had er bij de familieleden op aangedrongen haar te ontzien en hij had zowel hen als de patiënte getroost met de mededeling dat over tien jaar de overgangperiode wel voorbij zou zijn en zij zich een ander mens zou voelen.

De vrouw had vijf volwassen kinderen. Haar man was iets jonger, ze hield niet van hem, maar respecteerde hem zeer. Ook de materiele voordelen van dit huwelijk waardeerde ze erg.

Het paar was langzamerhand van elkaar vervreemd. Deels vanwege de neurotische instelling van de echtgenoot, deels door het gevoel van teleurstelling van de vrouw over de sexuele verhouding.

De economische crisis maakte een einde aan de zeer goede materiele omstandigheden van het gezin. Er volgden jaren van grote geldzorgen. De man werd gierig en zeer melancholiek.

Hij werd ongeschikt om werk te zoeken en kon materieel niet voor zijn gezin zorgen. De vrouw stond hem in deze periode

trouw terzijde. Zij voelde dit wel als een grote opoffering. De man herstelde en vond weer werk. Zijn inkomen bleef klein en het gezin leed armoede. In zijn mannelijke trots gewond door zijn mislukken in de verzorging van zijn gezin en in zaken, zocht hij compensatie in een verhouding met een veel jongere, "betoverende" vrouw en verwaarloosde zijn eigen vrouw totaal. Toen de vrouw ontdekte dat haar man een vriendin had en bovendien een groot deel van zijn salaris aan haar besteedde, voelde ze zich dubbel in waarde gedaald.

Ze had niet alleen de steun en toewijding en de genoten luxe verloren, maar ze werd ook opzij geschoven ondanks de trouwe hulp gedurende zijn ziekte. Ze was bijna 40 jaar. Het gevoel van het voorbijgaan van de jaren en een zekere schaamte over haar armelijke kleren gaven haar het gevoel haar aantrekkelijkheid te verliezen. Ze verfoeide haar man en zijn ondankbaarheid, Hij liet haar in de steek in een periode dat ze iemand nodig had om haar moreel te steunen.

Die steun vond ze bij een, tot die tijd, stille aanbieder. Eerst vond ze troost in zijn vriendschap en gezelschap, zonder sexuele verlangens van haar kant.

Op een dag werd ze zich bewust hoe slecht en goedkoop ze gekleed ging vergeleken bij anderen. Haar trots werd geraakt. Voor de eerste maal had ze een duizeling en deze duizelingen herhaalden zich iedere keer wanneer ze alleen door de meer goeude wijken van de stad liep. Ze ging zich er meer en meer over verwonderen dat het mogelijk was dat iemand nog enige interesse voor haar toonde. Wanneer ze alleen uitging werden de aanvallen van duizeligheid zo hinderlijk, dat ze het ten slotte prefereerde om thuis te blijven. Alleen op straat te zijn betekende maar al te duidelijk dat ze verlaten was en er niemand om haar gaf. Thuis was ze veilig voor de kritische blikken van andere vrouwen en kon zij luisteren naar haar vriend. Deze kwam nu veel op bezoek en zij zou hem mogelijk kunnen missen wanneer ze uit zou gaan.

Als commentaar op deze hlawdruk willen we graag het volgende kwijt. Het zal al duidelijk zijn dat in dit schema vastgehouden wordt aan de eerste klassieke drie levensstaken, al zijn die eventueel voor de jongere leeftijdsfazen duidelijk de dominante. Uit de ervaring met het levensverhaal bvb. van Vincent van Gogh is het toch ook duidelijk dat zelfs voor de jongvolwassen (tot 37 jaar) periode die voor hem ook de laatste was reeds de twee later gedifferentieerde taken, situering in het levensgeheel, relaties met de kosmos of religieuze taak enerzijds en anderzijds de zelfreflectie of de omgang met zichzelf - men denke aan de zovele geschreven en geschilderde zelfportretten - bij hem een ruime aandacht krijgt. Nu is dit ook voor meer gedetailleerd uitgewerkte alternatieven zoals we zullen zien. Alleen Erikson die meer aandacht heeft voor de ik taken is daarop een uitzondering. Anderzijds heeft Jung en ook V. Frankl meer aandacht voor de opbouw of het vinden van een totale levenszin.

Ook het hoger genoemde boek van L. De Klerk, **De beginnende Volwassenheid**, geeft wel een zeer goede uitwerking van het door Kurt Adler gegeven schema, spontaan en zonder verwijzing, maar laat de vierde en vijfde taak onbesproken.

De auteur ontleent zijn grondstructuur aan het bekende werk van Wijngaarden. Hoofdproblemen de volwassenheid. Deze tracht de idee van volwassenheid te omschrijven door uit te gaan van de vraag **voor welke problemen de mens in de volwassenheid wordt gesteld en over welke ontwikkelingsmogelijkheden hij voor de vervulling van zijn levensopgaven beschikt.**

Via Freud, Adler, Jung, Bühler, Rümke, Waterink en met herinnering aan de vier instincten die door Von Monakow worden onderscheiden als instinct tot zelfbehoud, het sociale, het generatieve en het kosmische of religieuze instinct typeert hij de opgave van de volwassenen als die van levensaanvaarding in de zin van 'innerlijk ja-zeggen op'. Zo komt de schrijver tot het stellen van vier hoofdproblemen namelijk: de aanvaarding van

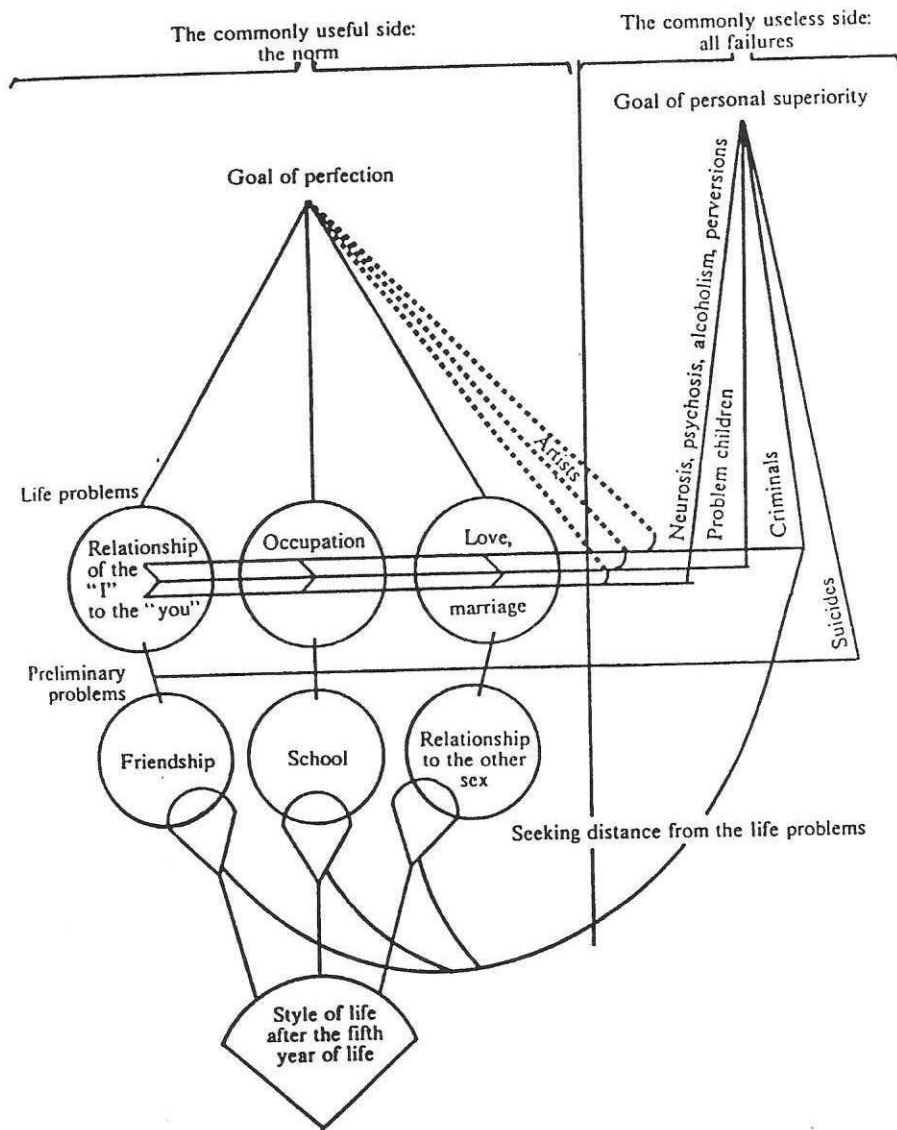

FIGURE 3-3. OUTLINE OF THE DYNAMICS OF THE NORM AND OF THE FAILURES

Des te ontmoediger raakte zij over de staat van haar huwelijk; hoe meer ze zag dat haar echtgenoot zich van haar verwijderde, hoe bozer ze zich hierover voelde en hoe veel makkelijker het werd zich tot een liefdesrelatie met de vriend te laten bepraten. Zelfs jaren later walgde zij nog van deze relatie, die inging tegen haar morele opvattingen. Haar rechtvaardigende alibi's waren nodig om haar ervan te overtuigen dat ze er recht op had om zo haar zelfrespect als vrouw terug te krijgen.

Tijdens haar verhouding voelde ze zich best, ging uit en vergat haar slechte kleding. Maar toen er plotseling een einde kwam aan haar relatie, manifesteerden de duizelingen zich weer. Ze voelde zich zeker dan ooit. Ze was niet meer in staat om alleen uit te gaan, maar kon evenmin alleen thuisblijven. Slechts als haar echtgenoot, de man die zij verafschuwde, bij haar bleef voelde zij zich veilig. En als hij met haar alleen was deden zij niets anders dan ruzie maken.

Alle symptomen die behoren tot het complexe probleem van de overgangseleeftijd, vertoonden zich al heel gauw en de lange en zware medische ervaringen begonnen zich op te stapelen. De symptomen kwamen haar goed van pas als redenen om niet weer overspel te plegen. De dokters en medicijnen rekeningen werden betaald met het geringe overschot van het salaris van haar man en zo werd tegelijk voorkomen dat hij zich buitenechtelijke genoegens kon permitteren. Het hele ziektepatroon en de bijkomende kosten weerhielden hem daarvan. Ze won in zekere mate de verloren macht terug met het aan de dag treden van de overgangssymptomen. De langdurige medische behandeling en de trieste voorspelling van de psychiater over de te verwachten duur van tien jaar, gaven haar genoeg ruimte om zich onkundig te houden van de psychische factoren die aan het hele gebeuren ten grondslag lagen.

Gewoonlijk gaat de overgangseleeftijd samen met het volwassen worden van de kinderen van de vrouw. De wetenschap dat

iemand nuttig is, is even nodig voor iemands gezondheid als het gevoel van "horen bij". Maar meestal samenvallend met het bewustzijn ouder te worden, is daar het gevoel niet meer nodig te zijn voor de kinderen. Dat leidt gemakkelijk tot het gevoel overbodig te zijn.

Fysieke klachten worden vaak gebruikt om het gevoel van "de moeite waard zijn" te herwinnen. "Nodig zijn" is dan veranderd tot "in nood zijn". Wanneer de psychische noodtoestand verborgen blijft achter een erkend lichamenlijk verschijnsel, kan de moeder nog omringd blijven door haar gezin en zo weer het middelpunt zijn. Het is jammer dat vele vrouwen te laat inzien dat een uitzonderlijke gehechtheid aan haar gezin en onvoldoende aandacht voor haar eigen geestelijke ontwikkeling, aanleiding kunnen zijn tot een ophouden van de menstruatie wanneer ze zich beroofd voelen van de enige rol die ze geleerd hebben te spelen. Namelijk die van moeder. De onbewuste wens om de familie een rekening te presenteren voor al haar onnodige opofferingen, verklaart de veel voorkomende melancholische buien die gedurende dit stadium voorkomen.

Ook de man ondergaat een periode van onregelmatige werking van de geslachtsklieren, gewoonlijk iets later dan de vrouw. De symptomen zijn niet zelden even stormachtig. De moeilijkheden verschillen mogelijk van die der vrouwen en daar de mannelijke seksualiteit aggressiever is, komt bij hem de seksuele misdaad meer voor dan bij de vrouw.

Lichamenlijke verschijnselen zijn: gebrek aan concentratievermogen, duizeligheid, slapeloosheid en vermoeidheid. Deze symptomen zouden voortkomen uit de vrees dat de krachten aan het afnemen zijn. In vele gevallen leidde dit tot het vroegtijdig afsluiten van de carrière. De achterliggende gedachte van de man is, dat bij voortzetten van de beroepstaak hij zal verliezen en heeft afgedaan.

Prof. Dr. Elisabeth Hurloch, **Developmental Psychology. A Lifespan Approach**. N.Y., Mac Graw Hill, 1980 en pbk 1991 (nog een laatste herdruk 1992 in India).

Dezelfde uitgeverij heeft dit werk in eigen fonds nu blijkbaar in volle vertrouwen vervangen door een uitvoeriger en royaler uitgegeven internationale editie nu ook als Pbk studentenuitgave met name door Prof. Fr. Diana Papalia en Dr. Sally Wendkos Olds, **Human Development**, uitgegeven door de centra van Mac Graw Hill uitgeverij in vele wereldhoofdsteden zoals New York, London, Bogata, Caracas, Montreal, Toronto, New Dehli, San Juan, Paris, Sydney, Tokyo enz. 1992 en toegerust met uitstekende didactische hulpmiddelen.

Al dit basismateriaal zal ons helpen bij ons volgende opzet.

2.

Naar een valabel I.P. bouwschema van een goed gestructureerde levensloopspsychologie.

Aanzetten daartoe willen wij behalve in de kostbare suggesties die reeds in de aangeduide literatuur te vinden zijn in a. een oorspronkelijke enigszins gewijzigde structuurschema ontleend aan Kurt Adler en ook elders o.m. door Ansbacher op verschillende plaatsen opnieuw gepubliceerd en b. in een aantal verwante normatief sociaal psychologisch ethisch en psychopedagogische theorie aanzetten waarbij we vooral terugwijzen naar Erick Eriksons ontwikkelingsfazen en daarmee verbonden ontwikkelingstaken, maar vooral naar **Haveyhurst** en **Andriessen** en gelijklopende opvattingen.

2.1.

Kurt Adlers blauwdruk als uitgangspunt **Outline of the Dynamics of the Norm** (and of the failures). We zullen alleen het normale of juist nog het bouwschema normatieve ondereel ervan of juist weergeven en commentariëren.

hoogleraar. Blijft een belangrijk boek.

H.C.L. Andriessen, **Volwassenheid in perspectief. Inleiding in de volwassen levensloop.** Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1984.

Prof. Dr. A. Marcoen, **De Middag van het Leven. Overgang en crisis.** Leuven, Amersfoort, Acco, 1986. Onderzoeksverslagen en theoretische artikelen o.m. Studie over Jung. Interessante bundel. Ook over de ouderdom verschenen enkele interessante werken, essayistische en andere.

Prof. Dr. Lehr, **Psychologie van de Ouderdom,** Deventer, Van Loghum Slaterus, 1980, vertaling uit het Duits (1972) en **Gerontologie, een psychologisch overzicht,** Utrecht, Spectrum, 1974.

Prof. A.J. Munnichs, **Bouwstenen van een sociale gerontologie** en vooral het boeiende academisch studieboek onder redactie eveneens ten dele van Prof. Munnichs, de nestor van de gerontologie in de Nederlanden m.n. het collectieve werk: Munnichs J.M.A. en Ueldriks G. (Reds.), **Psychogerontologie** (een academisch leerboek), Deventer, Van Loghum-Slaterus, 1990.

Tot slot willen we wijzen op enkele academische handboeken die op weg zijn naar of reeds bereikten een evenwichtige behandeling rekening houdend met de reeds vrij uitvoerig gestoffeerde research terzake. Allereerst vermelden we hierbij ons eigen Nederlandse Handboek dat steeds dichterbij het bedoelde ideaalbeeld komt te weten Prof. Dr. F.J. Mönks en Prof. Dr. A.M.P. Knoers, **Ontwikkelingspsychologie. Inleiding tot de verschillende deelgebieden** (of ontwikkelingsfasen). Nijmegen, Dekkers en Van der Vegt, 1991, vooral sinds de derde editie goed op weg. Alleen blijft het nog altijd gekenmerkt door een zekere **onderontwikkeling** van de toch reeds ontwikkelde stadia van **volwassenheid en ouderdom.**

Wij kwamen echter vooral onder de indruk van twee Amerikaanse werken:

Een vooraanstaand atleet (49 jaar), vertoont het typische climacterische symptomen-complex.

In de periode voor het aan de dag treden van de symptomen realiseerde de man zich dat zijn sportprestaties minder werden. Hij weet dit aan de problemen rond het ziekzijn van zijn, na de dood van zijn vrouw alleen opgevoede, dochter. Zij had Multiple Sclerose. Hij is bang voor de dood en drinkt om dit te vergeten. Vooral in de laatste twee jaar van haar leven gaf hij de voortdurende zorg voor zijn dochter de schuld van zijn verminderde concentratie op zijn werk. De dood van zijn dochter gaf hem een gevoel van opluchting. Enige dagen na haar dood trad het typische overgangssymptomencomplex aan de dag. Door de ziekte van zijn dochter is hij niet hertrouwd. Hij heeft wel enkele verhoudingen met vrouwen gehad. Toch tobt hij over zijn seksuele potentie, hoewel dat onnodig bleek te zijn. Ook wanneer hij een atletiekprestatie moest leveren voelde hij zich ziek en moest naar bed. Medisch onderzoek leverde niets op. Alleen vond men een gastritis tengevolge van de drank. Hij was er niet toe te bewegen dit op te geven, omdat hij zich zonder drank ellendig voelde.

Hij begon erover op te scheppen dat hij zich zo jong voelde. Alles zou hetzelfde blijven als hij zou genezen van zijn ziekte! Achter deze bravour school angst voor het feit dat zijn glorie tijd voorbij was. Hij kon zich niet meer achter de ziekte van zijn dochter verbergen. Hij ontliep het zich te realiseren dat het voor hem tijd werd andere waarden te creëren en op te houden met treuren over het verlies van de oude, door het samenvallen van de neurotische waardebeoordeling van zijn leeftijd met de andere met zijn leeftijd samenvallende symptomen.

Iedereen die lang genoeg leeft om de overgangperiode mee te maken, de tijd waarin veel waarden van de jeugd verdwijnen, is gevoelig voor de paniek van de achter hem dichtvallende deur. Mannen en vrouwen ervaren dit. Het aantal ouder wordende personen neemt toe en daarmee het aantal dat deze foutieve

waardebepaling omarmt.

Een poging om de jeugd en haar waarden te imiteren is niet het geneesmiddel, maar evenmin helpt het gebruik van medicijnen voor een normale endocrine secretie. Het is van belang te leren hoe men creatief en verstandig ouder wordt. Of de overgangleeftijd rustig of vol onrust verloopt, is een even ingewikkeld en belangrijk probleem van de persoonlijkheid als de overige problemen die mensen tegenkomen of creëren in de andere levensfazes. De training voor het juist oplossen van dit probleem zou eigenlijk al in de kindertijd moeten beginnen. Een kind dat leert moeilijkheden als een uitdaging te zien om verder te gaan en die het opgroeien beschouwt als een stroom steeds wisselende prestaties, zal altijd in staat zijn z'n scheppend vermogen op een constructieve manier te gebruiken. Zo'n kind zal de inzet begrijpen en ontwikkelen die nodig is om op een positieve manier te reageren op de drie grootste opgaven in het leven van de mens: gemeenschap, liefde en werk.

In de stuwkracht van het leven heeft iedere leeftijd zijn mogelijkheden die gebruikt moeten worden wil het resultaat een volwaardige persoonlijkheid zijn. Ieder kind dat erin is geoefend om zijn persoonlijke waarde te vinden in de bijdrage die het in welke levensfase ook levert tot de oplossing van de bij die fase horende problemen, zal in staat zijn de veranderingen onder ogen te zien die van binnen en van buiten plaats vinden. Zo iemand zal leren van de problemen van de puberteit en de ervaringen voegen bij de al eerder opgedane ervaringen. Hij, die moed en zelfvertrouwen bezit, zal de uitdaging van werk en liefde altijd aanvaarden. Werk en liefde zullen evenals vriendschap, toegevoegd worden aan zijn voorraadschuur van waarden.

De deur die gesloten schijnt te worden voor psychisch onvoorbereide personen, opent zich naar nieuwe perspectieven voor hen die voorbereid zijn nieuwe ervaringen op te doen. Deze mensen vertonen geen verontrustende symptomen, omdat ze zich niet laten opjagen door allerlei angsten. Een zwaar lijden dat

Voorzien was een boek van Dr. Munnichs, **De ouderdom** dat niet verscheen. Later werd echter in dezelfde geest, m.n. voor een ruim, ontwikkeld publiek als lectuur eerder dan als studieboek er aan toegevoegd: Prof. Dr. Kastenbaum, de Nederlandse vertaling, **Oud worden**, Amsterdam, Kosmos, dat goed deze twee reeksen aanvult en voorlopig Munnichs vervangt.

Uiteindelijk verschenen ook integrerende werken onder de meer recente hoofding Levensloopspsychologie. We vermelden eerst een essayistisch werk van anthroposofische (Steiner) inspiratie van Prof. Dr. Lievegoed, **De menselijke Levensloop. Ontwikkeling en ontwikkelingsmogelijkheden in verschillende levensfazen**. Rotterdam, Lemniscaat, 1976-1988 op basis van lectuur en persoonlijke ervaring.

Recenter verscheen voor hoger beroepsonderwijs van P.C. Bierkens en B.J.C. Berger: **Groei en Ontwikkeling. Inleiding in de menselijke Levensloop**. Den Bosch, Malmberg, 1980 een brochure van ca. 100 pp.

Recenter nog van een dankbare leerling van Prof. Kriekemans en I.P. geïnspireerde Dr. H. Cammaer, **Menselijke Levensloop. Genetische Psychologie**. Leuven, Amersfoort 1982, vierde herwerkte uitgave 1980, 1992, een didactisch goed gestructureerd evenwichtig totaaloverzicht met duidelijk aanvaardbare periodisering. Er verschenen in Nederland ook werken over de lang verwaarloosde volwassenheid als wordingsperiode en ook over de afsluitende jaren daarvan.

Ik vermeld een vertaling m.n. van Erich Stern: **Der Mensch in der zweiten Lebenshälfte**, Munich, Rascher, 1955 vertaald als **Psychologie van de middelbare leeftijd en ouderdom**. Utrecht, Spectrum.

Ook een vertaling van een Amerikaans boek van D.J. Levinson: **Tijdperk in het leven van de man**, Bilthoven, Ambo 1980. Eigen Nederlandse werken zijn o.m.:

H.R. Wijngaarden, **Hoofdproblemen der Volwassenheid**, Utrecht, Bijleveld, 1953, werk van een klinisch psycholoog

psychologie refererend aan verschillende thematische velden als de conatieve, cognitieve en affectieve aspecten.

Langzamerhand verschenen ook de eerste feitelijke inhoudelijke vullingen aanvankelijk vaak onder de hoofding: de levensstijlperken van de mens. Typisch voor dit type van werken is o.m. van Prof. Dr. R. Guardini in Nederlandse vertaling:

Tijdperken des Levens. Hun ethische en pedagogische-betekenis. Tielt, Lannoo, 1959 en van Prof. Dr. Med. H.C. Rümke **Levensstijlperken van de Man**, ABC Pockets Amsterdam, Arbeiderspers 1963, beide eerder essayistisch.

Van individualpsychologische zijde publiceerde de onbetwiste Nederlandse Nestor van de I.P. Dr. P. Ronge zijn meest persoonlijke werk: **De Levensstijlperken van de Mens** met eerste I.P. aanzetten ter zake ook echter zoals Rümke, steunend eerder op therapeutische ervaring (en op I.P. lectuur) meer dan op onderzoek. (Utrecht Bijleveld, 1951, 184 pp.)

Een merkwaardige vroegtijdige invulling verscheen door samenwerking van een groep Nederlandse auteurs, de dubbele serie boeken **Jaren der Jeugd** enerzijds met vier delen zoals:

Prof. Dr. Chorus, **Zuigeling en Kleuter**

Mevr. Dr. Frye, **Het Schoolkind**

Prof. Dr. P. Calon, **De Jongen** (puberteit en adolescentie)

Mevr. Dr. Sis Heyster, **Het Meisje** (idem)

Daaropvolgende **Jaren der Volwassenheid** waarin als eerste deel verscheen van Dr. L. De Klerk, **Beginnende volwassenheid. De psychologie van de jonge man en de jonge vrouw van eenentwintig tot dertig jaar.**

Dr. Eliëns, **De volwassen man: psychologie van de man vanaf de eerste volwassenheid tot aan de beginnende ouderdom** (30 p. tot 65 j).

Mevr. Dr. J. Kunze, **De volwassen vrouw: van eerste volwassenheid tot aan de beginnende ouderdom.**

Al deze werken verschenen hij Haarlem, De Toorts en in Hasselt, Heideveld.

wordt toegeschreven aan de overgangleeftijd, is in werkelijkheid een gevolg van het niet voorbereid zijn op de volgende fase in het leven, een periode die om nieuwe waardebeoordelingen gaat. Hoe groter de sociale interesse is die een mens zich verworven heeft, hoe verbondener hij zich weet met zijn medemens en geïnteresseerder hij is in zijn projectie op de buitenwereld, des te beter zal het hem vergaan.

Jeugd is niet alleen een kalender leeftijd, maar ook in hoge mate een instelling van de geest, die enthousiasme inhoudt en de bereidheid om risico's te nemen.

Ouderdom is evenmin alleen een kwestie van leeftijd. Velen zijn ervan overtuigd dat ouderdom geen waarde heeft. Door deze opvatting bestaat er een stilzwijgende overeenkomst die de gemeenschap en de sociale wetten de ruimte geeft kalenderleeftijdsgrenzen te stellen aan persoonlijke inspanningen.

Het tekent een neurotische opvatting om de nadruk te leggen op numerieke meerderheid en niet op een betere instelling en meer gezondheid voor het individu. Respekt voor de ouderdom verdedigen en de jeugd bewonderen, terwijl men in feite de mogelijkheden van de oude en de jonge mens niet eerbiedigt, is een symptoom van een neurotische gemeenschap.

Vanuit dit standpunt bekeken worden de symptomen van de overgangleeftijd op zich een symptoom van een neurose waaraan de wereld lijdt. Een beter begrip voor deze problemen, een betere opvoeding van de kinderen, een betere waardebeoordeling van het leven en creatieve mogelijkheden die dat oplevert, zullen de wereld ten goede komen en minder neurotisch doen zijn. In zo'n wereld zal de vraag niet zijn: "Hoe oud is die mens?", maar: "Wat doet die mens met zijn leeftijd?".

REACTIES VAN LEZERS:

Bejaard worden

Aangekomen bij het bejaard zijn,

Af en toe doet dat wat pijn.

"Niet omzien" is mijn raad.

"Vooruitzien" bij elke daad.

Aan hobbies doen met anderen.

Aan belangstelling werken voor alles om ons heen.

Regelmatig contacten leggen.

Dan ook uw oordeel zeggen.

En onze dagen goed indelen

Maar " bezig zijn", rust houden en zich niet vervelen..

Ziet u het woord "aanvaarden" opzij?

Knoop dat in uw oren en blijf bij!

Jet Rentenaar, 89 jaar.

De beste kans.

De beste kans voor 't leven

blijft levenslang bestaan.

Het is: bewust beleven

de kern van ons bestaan,

het wonder in ons leven

dat ons steeds leven doet.

Dit wonder blij beleven

doet ons, met and'ren goed.

Ons op de kern bezinnen,

dat doet ons blij-zijn veel

OVER ADLERIAANSE LEVENSLOOPPSYCHOLOGIE

In het verlengde van mijn aantekeningen bij het voortreffelijk artikel van Mevrouw Boon wil ik graag het thema waarin ik dit artikel heb gesitueerd, wat nader toelichten. Sinds enkele jaren, in Europa mag men stellen sinds het baanbrekende werk van Charlotte Bühler **Der Menschliche Lebenslauf als Problem** (1932) een programmaschrift terzake, dat in 1962 naar zijn tweede oorspronkelijke editie ook in het Nederlands werd vertaald en uitgegeven o.l.v. toen Drs. J. Munnichs bij Bijleveld te Utrecht, kwam langzamerhand een zeer belangrijke wending tot stand in de zgn. ontwikkelingspsychologie. Men leerde beseffen dat er na de reeds veel geëxploreerde kinder- en jeugd jaren ook nog, zoal niet **groei en rijping**, toch nog heel wat menselijke genen of **wording** gebeurde, in de jaren der volwassenheid en zelfs van ouderdom. Grosso modo had eigenlijk de grote Amerikaanse genetische psycholoog **Stanley Hall** de trend gezet toen hij na zijn inspirerend boek over **Adolescence** (van 1904) tenslotte in 1922, toen hijzelf 76 was en op rust gesteld, weer verraste met zijn haast even vruchtbare werk **Senescence: the second Half of Life**. Twee kanjers, die nog altijd waardevol zijn! Na Munnichs' vertaling en aanbeveling van Böhlers werk, kwam er nog een individueel meer theoretisch programmatisch Nederlands werk van de ex-Nijmeegse dan Leidse hoogleraar Prof. A.M.J. Chorus: **Psychologie van de levensloop. Hoofdstukken over ontwikkelingspsychologie** (Leiden Stenfert-Kroese 1955), waarmee hij reeds anticipeerde op de Nederlandse versie van Bühler. Nog recenter verscheen een collectief werk, een soort verslagbundel van een Congres van de Nederlandse vakgenoten en een enkele buitenlandse Schroots J.J.F. (Red.) **Levenslooppyschologie**, waarin verschillende stimulerende en ook kritische reflecterende bijdragen van bekende hoogleraren verschenen en aandacht wordt gevraagd voor een integrerende levensloopopvatting van de genetische

optredende ziele van vroeger Alzheimer). Daar rijzen voor beide groepen, "grijze panthers" enerzijds, en de echte bejaarden anderzijds, zeer gedifferentieerde maatschappelijke en persoonlijke vragen en taken. Daar moet een nieuw boek komen in de aard van het oude maar nog steeds comprehensieve en geniale werk van Stanley Hall (1922) *Senescence*.

Hier ligt een heel differentieel veld van educatieve activiteiten, vanaf Universiteit van de Derde Leeftijd tot stervensvoorbereiding en -begeleiding en van verzorging en levensverbetering tot preventie van euthanasiebegeerte in vele gevallen.

Met dank voor uw aandacht en in aandachtige verwachting van uw eigen bedenkingen die ik met graagte en veel respect verwacht als de tijd U gegund is. U ziet hier zit ook nog een perspectief in voor de voortzetting van een vorige conferentie. Met vreugde za g ik U weer aanknopen bij echte Adleriaanse inspiratie.

Zopas ging in Antwerpen het 11e Vlaamse gerontologisch congres door met o.m. collega Munnichs en vele anderen en boven de vijfhonderd deelnemers uit de verplegings- en verzorgingssectoren, psychologen en maatschappelijke werkers, medici en paramedici. Benieuwd ben ik echt naar het Universitair of parauniversitair gerontologieprogramma in Amsterdam. Graag inlichtingen als het even kan!

Mocht dit U van dienst kunnen zijn bij een verdere uitwerking dan zou mij dit verheugen omdat het een IP perspectief ten goede zou komen, zonder ook maar in iets de progressieve Adleriaanse vernieuwing af te remmen.

Met herhaalde waardering en dank.

Hoogachten,

w.g. Prof. Dr. C. De Keyser

aan duur en diepte winnen,
want dan valt ons ten deel
het inzicht, dat het leven,
aanwezig in ons zelf,
ons schiep, ons houdt in leven
en is: het leven zelf.

Als liefde tot het leven
en blij-zijn samengaan,
dan dienen wij het leven
met vreugde en spontaan.
't Is: leven voor het leven,
dat in en om ons leeft.
't Geeft zin aan 't eigen leven,
wat veel voldoening geeft.

J. van der Hee .

Losse gedachten rond het thema bejaard zijn:

Hoe ook onze individuele omstandigheden zijn, als generatie hebben wij ouderen hier geweldig geboft. Als je ziet wat er overall op de wereld de eeuwen door gebeurd is en nog gebeurt; als je bedenkt van welke verbeteringen wij hebben kunnen profiteren: elektrisch licht, stofzuiger, wasmachine, telefoon, radio enz.; vooruitgang van de medische mogelijkheden; dan hebben we geweldig geboft.

Wij zijn een generatie die gemiddeld ouder kon worden dan welke generatie wanneer en waar ook op aarde.

"Juist op onze leeftijd!"

Een zin uit een stukje dat ik tegenkwam vlak nadat ik het themanummer over bejaard-zijn had ontvangen. Dit stukje luidde:

ANTIEKE POPPEN

"Zolang ik leef verzamel ik poppen"

Mary Terweegen (74) over haar collectie antieke poppen.

"Mijn vriendinnen zeggen vaak tegen me: Mary door jouw poppenverzameling denken we vaak aan je. Waar we ook zijn, als we een pop zien, associeren we dat met jou.

Grappig, nietwaar? Ze kopen soms ook poppen voor me.

Vorig jaar ben ik nog naar New York geweest om een pop op te halen, een echte Martha Jenks Chase pop, die een vriendin apart had laten leggen. Op jouw leeftijd nog zo'n reis voor een pop, hoorde ik fluisteren. Juist op mijn leeftijd, denk ik dan."

Weinig dingen lijken me zo belangrijk als je oud bent als het hebben van een of meer hobbies. Niet alleen als prettige tijdspassing maar ook als contactmiddel met anderen. Verleden week stapte ik tegelijk met een andere oude vrouw uit de bus. Hoewel we elkaar niet kenden begon ze tegen mij te praten. "Nou weer naar huis en dan zit ik weer alleen. Ik ben naar hier verhuisd omdat mijn zoon hier woont. Maar ik zie hem haast nooit."

En zo ging dat verder. Het kwam neer op: verwachten dat een ander je tijd komt vullen, je komt amuseren, je eenzaamheid komt opheffen. De enige remedie om te voorkomen dat we op die manier een last worden, lijkt me het uitbuiten van onze interesses. Doen wat we nog wel kunnen. Het doet er niet toe wat. Mensen ontmoeten met dezelfde belangstelling en daardoor elkaar weer stimuleren. Een ander punt. Toevallig heb ik een paar keer kort achter elkaar geholpen om na een sterfgeval het huis op te ruimen. Best een heel werk waar de achterblijvers mee opgezaald worden. Misschien is het een goed idee als we zelf maar eens wat meer gaan opruimen. Gelukkig komen hier nogal eens kinderen vragen of ik iets voor de rommelmarkt heb.

Mevrouw C.A. Breas, bijna 76.

The Tasks of Life

p. 18-22	1. <i>Alder's Three Tasks I.</i>	IP 1966 4(1)
p. 51-56	2. <i>The Fourth Life Task II.</i>	IP 1966 4(2)
p. 16-22	3. <i>The Fifth Task III.</i>	IP 1967 5(11)

Dit zijn met name de 5 taken die gesymboliseerd zijn in de cirkel op de kaft van het tijdschrift.

Jeugd, volwassenheid en ouderdom zijn naar de opvatting van Erikson wel ontwikkelingsstaken maar m.i. niet levensstaken in de zin van de IP.

Zou het kunnen dat dit de IP gedachten zuiverder kan bewaren. Dit belet niet dat in elke leeftijd de vijf levensstaken alle, met hun eigen leeftijdsgebonden accenten, aan de orde komen. Het komt mij voor dat de huidige levensloopspsychologie rond deze ontwikkelingsstaken en levensstaken een prachtige basisstructuur vindt. Dat neemt niet weg dat in onze tijd de ouderdomsperiode derde leeftijd 55-75/80 en de vierde leeftijd 75-80... zowel een persoonlijke als een maatschappelijke urgentieopdracht zijn maar juis gericht op een oplossing binnen elke leeftijdsfase van de vijf reeds aangeduide en misschien nog een zesde m.n. de tijdsbeleving en het tijdsperspectief.

*Ter illustratie verwijzen we naar een reeds ouder werk van collega L. De Klerk over Beginnende Volwassenheid maar ook het recente werk van Kastenbaum: Oudser worden. Dit komt overigens tot uiting in meer en meer werken van Levensloopspsychologie (*Life Span Perspective*) o.m. Hurlock en ook Papalia.*

Ik wil hierbij nog graag de nadruk leggen op een differentiatie tussen derde en vierde leeftijd. (Deze laatste is momenteel in merika de proportioneel snelst groeiende bevolkingsgroep). Daarin kan naast prachtige uitzonderingen van gezondheid en creativiteit zoals Max Wildiers, Willy Corsari en Jacques Maris e.a., ook de vele mensen met typische seniele degeneratie (ongeacht de

Ik ben het volledig met U eens dat we niet bij Adler moeten stilstaan. Een bron moet je niet volgen doopr erbij te gaan neerzitten, maar door in de stroom te treden, die eruit ontstond en die helpen verder te stromen.

Persoonlijk vind ik dat de eerste drie levenstaken die in alle volwassen fasen van de levensloop van belang zijn, met telkens eigen accenten van betekenis blijven, behoefte hebben aan een actualisering (in de volgende zin misschien).

- 1e. Arbeid (betaalde en onbetaalde beroeps- en vrijwillige arbeid) en vrije tijd. Belangrijk dus dat ook vrije tijd als waarde en oopdracht wordt meegerekend.*
- 2e. Partnerschap man-vrouw, sexualiteit en gezinsvormen.*
- 3e. Samenleving als blijvende democratiseringstaak, meer en meer een de facto multiculturele en multiethische. Met alle nuancerings en organische graderingen binnenin, van familie en volk tot Wereldgemeenschap.*

Er is echter meer. In Adleriaanse kring bestaat al geruime tijd de opvatting dat er nog twee door Adler zelf minder geëxpliciteerde maar door Dreikurs en Mosak e.a. uitgewerkte levenstaken met name

- 4e. Verhouding met Ik of mijzelf.*
- 5e. Verhouding - integratie met de totaliteit van het bestaan: van Aarde tot Kosmos, de 'religieuze' dimensie in alle betekenissen.*

Juist deze twee zijn zeker voor de levensfasen boven de 50 van groot betekenis. Hiervoor zijn belangrijk de volgende bibliografische aanwijzingen

Leven en dood

Voor ieder komt er, levensgroot, eens het probleem van d'eigen dood. Wij kunnen dit probleem pas aan wanneer wij goed in 't leven staan.

Wie met zijn geestesogen ziet:
Mijn leven is mijn leven niet,
niet mijn bezit. Die komt bij dood
dan niet in diepe zielenood.

Bij zeer gehecht aan 't leven zijn
doet afscheid nemen wel erg pijn.
Maar wie het leven aan zich bindt
is primitief, is als een kind.

Bij liefde in volwassenheid
dan laat men vrij, is men verblijd
bij 't zien hoe 't leven zelf bewerkt,
dat 't leven zich verjongt, versterkt.

Van 't leven zelf genieten wij
zolang we leven, mits we vrij
van doodsangst en van zelfzucht zijn
en 't leven dienen. Dat is fijn!

Waar het om gaat voor elk, die leeft,
is dat hij grote liefde heeft
voor 't leven in totaliteit.
Daar zij elk's leven aan gewijd.

J. van der Hee

TENTOONSTELLING ROND OUDER WORDEN

Voorjaar 1993 zal in het Amsterdams Historisch Museum een tentoonstelling lopen over ouderen en ouder worden. De tentoonstelling geeft een beeld van hoe oud(er) worden door de eeuwen heen is beleefd en beschreven. Bovendien zal er aandacht besteed worden aan toekomstige ontwikkelingen rond veroudering.

De tentoonstelling is opgebouwd rond de volgende thema's:

- beeld en zelfbeeld van de oudere;
- demografische evoluties;
- technologie en ouder worden;
- de kenmerken van de tweede levenshelft;
- arbeid en zingeving;
- leven en wonen;
- oud zijn, maar toch jong willen blijven.

Naar aanleiding van de tentoonstelling zullen ook lezingen gehouden worden over oud(er) worden - in samenwerking met het Amsterdams Historisch Museum - georganiseerd door De Rode Hoed, een landelijk centrum voor "zingevingcultuur" dat heel wat seniorenactiviteiten op zijn programma heeft.

Wilt u de tentoonstelling alleen of met een groepje bezoeken? De Rode Hoed kan u hierover alle informatie toesturen. Het contactadres is:

De Rode Hoed (tnv Myrle Tjoeng)
Keizersgracht 102
1015 CV Amsterdam
tel: 020-6257368

Het tentoonstellingsbezoek kan trouwens gekoppeld worden aan andere geleide bezoeken in en om Amsterdam.

Leuven, 10.8.1992

Waarde Mevrouw Boon,

Ik wil allereerst mijn grote waardering uitspreken voor uw jongste bijdrage aan het tijdschrift van de NWIP.

Het is de eerste keer dat ik een artikele in dit tijdschrift in één trek heb doorgelezen en geantoteerd heb. Ik wil zeggen: hier ligt een uitgangspunt tot een creatieve Nederlandse bijdrage in de recente periode tot NWIP, ook internationaal. Ik zou alleen maar wensen dat dit het uitgangspunt zou zijn tot een bijdrage in boekvorm. Zelf ben ik ook meer en meer met deze problematiek bezig, uiteraard zou ik haast zeggen. Ik wil uU o.m. graag signaleren dat er, uitgaande van het Vlaamse Studiecentrum Opoen Hoger Onderwijs een multidisciplinaire cursus GERONTOLOGIE verscheen van ± 680 bladzijden bedoeld grotendeels voor zelfstudie die ik zie als een comprehensieve kandidaatsinleiding met een up to date literatuurlijst bij elke leereenheid. Algemene coördinatie lag bij onze jonge collega Prof. Alfons Marcoen. Besteladres STOHO, Cursus Gerontologie (code 01.1.1.2) ISBN 90-74099-01-7, Studiecentrum Open Hoger Onderwijs, Trierstraat 100, B-1040 Brussel.

Mag ik nog enkele kritische constructieve bedenkingen maken bij uw artikel.

Graag zag ik de verwerking van literatuur en persoonlijke belevenissen of ervaringen, zoals die op verschillende bladzijden duidelijk werd. In deze lijn kan er wellicht in gesprekken met de ouder geworden IP leden, maar ook anderen, heel wat worden bijeengebracht.

Alleen op de typische IP themata wilde ik enkele bedenkingen ter overweging geven.